

2013 szeptember Ról-ról

Takács Ferenc: Antilányregény (Tóth Krisztina: Akvárium, Budapest, 2013, Magvető Könyvkiadó,)

Alighanem Charlotte Brontë *Jane Eyre*-je (1847) volt az első női fejlődési-nevelődési regény, amely kislány hőse árvaságát, nyomorúságos gyermekkorát, kórházi és intézeti falak közötti felnőtté válását, társadalmi akadályokkal és érzelmi hányattatásokkal nehezített önmagára – és önmaga helyére – találásának a történetét mesélte el, a lány- és asszonyors példázatos bemutatásának a szándékával. Az irodalomszociológiai, regénypoétikai és nőirodalmi szempontból egyaránt igen-igen jelentős regény idővel egy kevésbé magasrendű, ám annál népszerűbb irodalmi hagyománynak vált az ihletőjévé: a hol lektűrként címkézett, hol ifjúsági irodalomként megtűrt *lányregénynek*, ahogy ezt a fajta olvasmányt némi lenézéssel nevezni volt szokás újabb időkben. Nálunk is voltak művelői szép számmal: Beczassy Judittól Thury Zsuzsáig, Szalay Lenkétől Gergely Mártáig, Kertész Erzsébettől Dániel Annáig. Munkáikat főként a Móra Kiadó tette közzé, az erre a célra fenntartott ún. „Pöttyös Könyvek”-ben – az irodalomtörténeti folytonosságot jelzi, hogy a sorozatban a *Jane Eyre* is megjelent, mégpedig több kiadásban. (Igaz, jócskán megkurtított szöveggel és *A lowoodi árva* címre átkeresztelve, nyilván az irodalmi érték minimalizálása, illetve a szívre hatás maximalizálása végett.)

Első hallásra talán meglepő, de Tóth Krisztina új regénye, az *Akvárium* ewel a regénytípussal és irodalmi hagyománnyal vet számot. Leginkább cselekményében: ha gondolatban csontvázára csupasztjuk, az *Akvárium* mélyén a *Jane Eyre*-i képletet találjuk, formailag (a felnőtté válás szakaszainak és állomásainak regénypoétikai alaktana lényegében ugyanaz itt is, mint a XIX. századi angol elbeszélésben) és tartalmilag (a hősnőt itt is ugyanolyan közönyös, érzéketlen, irigy és ellenséges társadalmi környezet veszi körül, mint az ősmintául szolgáló történetben).

Hogy tudatos mérlegelés vezette-e a szerzőt ennek a képletnek a kiválasztásában, hogy a téma vezette-e a formához, vagy ellenkezőleg, a forma sugallta a témát, nem tudhatjuk, és talán nem is kell túl sokat törni rajta a fejünket. Viszont azt már egyre feszültebb érdeklődéssel figyeljük, ahogyan haladunk előre az olvasásban, hogy mi is történik a regény tartóvázaként alkalmazott képlettel az *Akváriumban*: miként transzformálja, mégpedig meggyőzően és sikeresen, a vázra felhordott anyag – a jellemrajztól a környezetfestésen át az elbeszélés

nyelvezetéig – ezt az ismerős (lebutított lányregényváltozatában egyenest kínosan ismerős) sémát a maximális újdonság és eredetiség hordozójává.

Ez a transzformáció – mely (előlegezzük meg konklúzióinkat) végeredményét tekintve transzszubsztanciáció és transzfiguráció is egyben, a séma diadalmas átlényegülése és varázslatos színeváltozása – a regény idejével kezdődik. Egy bevezető fejezet végzi el a szokásos tájékoztatást, amelyet minden regénykezdetnek így vagy úgy el kell végeznie: közölni az olvasóval, hogy kik a történet szereplői, valamint hogy hol és mikor történik, ami történik velük. A nyitány, mert persze nyitányként olvassuk, közli is velünk a szükségeseket: három női szereplővel ismerkedünk meg, Klárimamával (a nagymama), Verával (a lánya) és Vicával (az unokája), továbbá megtudjuk, hogy Budapesten vagyunk, annak is a szegényebb részén (egy pincelakásban), és mai időnkél évtizedekkel korábban, valamikor a hatvanas években, annak is a második felében, sőt a vége felé (működő gyárak, párttagkönyvek, alumínium éthordók, maszekok és hasonlók világában).

Ám a nyitány csalóka előjáték, legalább annyit el is titkol, mint amennyit felfed, eligazítja az olvasót, de ugyanaval a mozdulattal meg is téveszti. Leginkább azért, mert a regény végére érve felismerjük, hogy valójában nem az elbeszélés nyitányát, hanem a zárását olvastuk az első harmincegy-néhány oldalon, voltaképpen a (tartalmilag és időrendileg) utolsó fejezet került a regény élére. A nyitány így azt sugallja, hogy Vica, az óvodáskorú kislány lesz a regény hősnője, az *Akvárium* az ő felnövésével, nevelődésével és kifomálódásával foglalkozik majd – de a későbbi fejezetekből kiderül, hogy Vica nem kezdet, hanem végpont, a történet igazából anyjának, Verának a története lesz. Olyan történet, amelyben a Klárimama lakásában található tárgyak közül egy játékbabának és egy akváriumnak lesz – azazhogy volt – fontos szerepe. Ezek itt, az első fejezetben egyelőre „üres”, jelentés nélküli, esetleges tárgyak, legalábbis az olvasó számára, később derül ki róluk, hogy – az időrendben korábban történtek során – afféle *leitmotiv*ként működtek, tehát az olvasó a maga olvasói időrendjében majd igyekszik jelképiséget tulajdonítani nekik, szimbolikus erővel feltölteni, esetlegességüket szükségszerűséggé transzmutálni és transzfigurálni.

Kezdetnek és végnek ez a helycseréje persze azt is jelenti, hogy a bevezető keltette várakozással ellentétben nem előre haladunk, hanem visszakanyarodunk az időben: Vera története a háború utáni években kezdődik, kislánykora az ötvenes évekre esik, felnőtt asszony, feleség és anya pedig a hatvanas években lesz belőle. Az *Akvárium* ezért, ha úgy vesszük, történelmi regény *is*, szerzője számára pedig mindenképpen az, hiszen olyan történetet ír meg, amely csaknem hetven évvel ezelőtt kezdődik, s befejeződni is negyvennél több évvel ezelőtt fejeződik be. (Egyébként akkoriban, amikor Tóth Krisztina született, a regénybeli Vica születésével nagyjából egy időben.)

Ez persze komoly feladatot ró a korszakhoz az utókorból érkező szerzőre. Fel kell idéznie egy letűnt kor életvilágát, mindennapi tárgyi környezetét, szokásait és nyelvezetét, vagy legalábbis meggyőző fikciós látszatát szükséges felkeltenie mindezeknek. Ennek során pedig nem árt elkerülni a csapdát, a manapság regényben-filmen oly divatos *Bambi-retrót*, a vihar-, lóden- és orkáncabátok, sildes sapkák, cső- és trapéz nadrágok, csapott vállú zakók és tvisztpulóverek emlegetésében kimerülő műtörténelmi *pastiche*-t. Szerencsére az *Akvárium* ment marad ettől, ugyanis szerzője, miközben egy tárgytörténész kutató alaposságával és pontosságával építi bele a korszakra vonatkozó ismereteit az elbeszélésbe, gondoskodik arról is, hogy minden ilyen elem a helyén legyen, és minden hivalkodás és műviség nélkül, amúgy „természetesen” legyen a helyén minden, a diavetítő, a gyógycipő, a préselt nefertitis medál, a szétnyitható térbeli mesekönyv, még a Bambi

is.

Ebben az életvilágban nő fel Vera. Édesanyja, Klárimama Auschwitz túlélője, kommunista párttag és gyári szarka, lepcsés szájú, porban-piszokban magát jól érző, tapintat, időérzék, felelősség- és kötelességtudat híján való szociopata szörnyeteg, amúgy az elemi vitalitás torz, groteszk, ám teljességgel magával ragadó megtestesülése (remekbe szabott regényalak). Gyermeknevelésre természetesen alkalmatlan lévén, Vera menhelyre kerül, majd nevelőszülők, Edit néni és Jóska bácsi veszik magukhoz, a szoba-konyhás nyomorúságba, amelyen hosszas kórházi tartózkodások enyhítenek (vagy súlyosbítanak). Itt nő fel, érik asszonnyá, s megy végül férjhez.

Élete, mint ahogy a többi regénybeli élet, a pince vagy az alagsor szintjén zajlik, részint fizikailag, átvitt értelemben pedig általában is. Hogy mi történik odafent, az élet jobban bevilágított szintjein, abból szinte semmi sem hatol le hozzájuk, mint ahogy a szélesebb társadalmi környezetben zajló kataklizmatikus változásokból és átrendeződésekből sem érzékelnek semmit. Auschwitz és a holokauszt, bár gyilkosan közelről érintette Klárimama és Edit néni nemzedékét, nem sok nyomot hagyott a tudatukban, s amit hagyott, azt is igyekeznek elfojtani: *Edit néni... nem szeretett ilyenekről beszélni senkivel. A piacon, az utcán mindenkinek voltak halottai, nem lehetett és nem is illett erről beszélni, más világ volt már és kész.*

De ez a „más világ”, sztálinizmus, 1956, Kádár-korszak se indítja őket tudatos reflexiókra. Marad a túlélés, az életben maradás, az egyik nap a másik után. Létük – és az ábrázolás páratlan szuggesztivitásának *a fortiori*-jától indítva hozzátehetjük – a lét maga teljes egészében valamiféle akvárium-élet: üvegfalak közé zárva úszkálunk egy darabig, majd ha elpusztultunk, az akvárium tulajdonosa kihalássza a tetemünket a vízből (ahogy Klárimama teszi az alkalmilag díszhaldög-kiemelőként is szolgáló teaszűrővel).

Holdvilágos éjszakán / Miről álmodik a lány? / Hogy jön egy királyfi tán / Hófehér paripán – így szól a régi operettsláger. Az *Akvárium* egy mélyen ironikus pontján Verának eszébe jut a dal. *Abban mindenestre biztos volt, hogy a hozzá illő férfi magas, szőke és mindenekelőtt gazdag lesz. A fehér ló helyett megmagyarázhatatlan módon fehér cipőt társított a fantomképhez, valamint fehér zsávoly nadrágot és kesztyűt.* Lányregény-fantázia, egyben a női sors a minimumára leszorítva: nőnek lenni annyi, mint férjhez menni. Vera is hozzámegy Lalihoz, a nála egy fejjel alacsonyabb faesztergályoshoz, aki gyereket csinál neki, megcsalja, majd verni kezdi: ennyi a lányregényálom valósága.

Ennek az álomnak van egy súlyosabb és komolyan veendő archetípusa is: az a mesében-mítoszban őrzött és újra-újra elmesélt történet, amelyben a magatehetetlen és kiszolgáltatott nőnek a varázshatalmú férfi hozza el a szabadulást, megváltást és boldogságot. Két legismertebb meseváltozata: Csipkerózsika és Hófehérke története.

Mindkettő megjelenik az *Akvárium* szövegében. Csipkerózsika történetére egy kinyitható térbeli mesekönyvben talál rá Edit néni húga, a félkegyelmű Edu, munkahelyének, a kórháznak a könyvtárában. Őerte rögtön el is jön a szabadító férfi, negatívba transzponált változatban: a könyvtárszoba radiátorát javító karbantartó elcsalja Edut a proszektúrára, és megerősokolja.

Hófehérke történetével a regény utolsó lapjain találkozunk. Klárimama és a kis Vica hófehérkést játszanak az alagsori lakásban. Azt találják ki, hogy Vera régi alvós babája, amelyet Klárimama őrizget, miután kimentette a szemétből, lesz Hófehérke, az akvárium pedig, amelyből

rég kidöglöttek a halak, Hófehérke üvegkoporsója. Királyfit, sajnos, nem találnak. Helyette Vera érkezik meg, hogy hazavigye Vicát. Amikor megpillantja a babát és az akváriumot, dührohámot kap, ütlegelni kezdi Klárimamát, majd amikor észreveszi Vicát, ennyit mond neki: – *Neked is minek kellett megszületni.*

Amivel a maga elrontott – még csak el sem rontott, hiszen megéletlenül maradt – életét parentálja el. Életét, mely tetszhalál volt, és amelyből nincs királyfi, aki felébressze.

Hófehérke feküdt az üvegkoporsóban, és nem bír felülni, képtelen volt felköhögni a torkán akadt almát. Halottian mozdulatlan maradt, még pislogni sem pislogott a levegőtlen bura alatt.

Evel a képpel, ewel a jelképpel végződik a történet. Összegző a sugallata: dekonstruált lányregény ötvöződik az újraértelmezett *Jane Eyre*-i mintával a mesei-mítoszi archetípus égisze alatt ebben a könyörtelenül őszinte, egyben rendkívüli múgonddal megalkotott regényben, az emberi állapot akkor-és-ott-jának (és persze itt-és-most-jának, pontosabban mindenhol-és-mindenkor-jának) mélységesen leverő, de talán éppen ezért felemelő rajzában, szerzője újabb dicsőségére.

Tóth Krisztina: Akvárium, Budapest, 2013, Magvető Könyvkiadó, 328 oldal, 2990 forint.

Tetszik 10 ember kedveli. Az ismerőseid közül te lehetsz az első.

Kapcsolódó írások:

1. **Takács Ferenc: Roncstérkép (Tóth Krisztina: Vonalkód. Tizenöt történet. Budapest, Magvető. 184 oldal, 1990 forint.)** Takács Ferenc Roncstérkép "Harmadik kiadás": a könyvön díszelgő fehér...
2. **Takács Ferenc: A katlan és a gyűrű (Vaszilij Grosszman: Élet és sors. Soproni András fordítása. Utószó: Hetényi Zsuzsa. Budapest, 2013, Európa Könyvkiadó.)** Éppen hetven éve ért véget a sztálingrádi csata: Paulus tábornagy...
3. **Takács Ferenc: Biztos pontok (GreCsó Krisztián: Mellettem elférsz. Budapest, 2011, Magvető.)** GreCsó Krisztián új könyve, a

Mellettem elférsz belső címlapján a...

4. **Takács Ferenc: Versus (Rakovszky Zsuzsa: VS. Budapest, 2011, Magvető. 394 oldal, 3490 forint.)** Rakovszky Zsuzsa legújabb regényének talányai a regény címével kezdődnek –...
5. **Takács Ferenc: Mindent a vesztes víz (Térey János: Protokoll. Budapest, 2010, Magvető.)** Térey János Protokoll című verses regényének a drámai változatát játsszák...

Cimkék: Takács Ferenc